

בין ספר מלכים וספר דה"י - תגובה

קימת מסורת שהנצי"ב מוולוז'ין אמר שהוא מעדיף ללמוד כל ערב פרק בדברי הימים עם רש"י בזמן ששאר ראשי הישיבות לומדים עוד "קצות"¹. קראתי את מאמרו של שמעון מנדלבאום על מקבילות בספר מלכים ובספר דברי הימים, ואני מבקש לחלוק על גישתו ולהציב את המוקד בנקודה אחרת. כבר בכותרת יש משום רמז: בעוד שהוא מדגיש את המקבילות, אני מבקש לדבר על מה שבין שניהם.

הכותב מסביר שיש שלוש גישות להתמודד עם "הקשיים והסתירות", והוא יתמקד בגישה השלישית: "הסתכלות על מגמת כל ספר ומתוך כך נסקרים הפרטים". בהגדירו את מגמת הספרים הוא כותב: "ירמיהו בספר מלכים רואה במרכז את עם ישראל ועיקר דאגתו היא לעם ישראל ומלכותו. הדגש בספרו נתון למלכות ישראל" ולגבי דברי הימים: "עזרא- כותבו של ספר דה"י - מרכז ספרו הוא ביהמ"ק ונספחיו. עיקר דגשו הוא על ממלכת יהודה, משום שממלכת יהודה היא השולטת בירושלים ובביהמ"ק, ולכן גם אין אצלו התייחסות למלכי ישראל" א"כ, המרכז של מלכים הוא עם ישראל והמרכז של דה"י הוא ביהמ"ק. אני מבקש לטעון על פי האברבנאל, שמוקד ההבדל יסודו ביחס שבין נבואה ורוח הקודש. כאשר למגמת הספרים, הרי שמלכים כשמו כן הוא - ספרן של מלכים ואילו דה"י עוסק במלכות בית דוד.

האברבנאל בפירושו לנביאים ראשונים דן בהבדלים שבין ספרי נביאים ראשונים ובין דה"י². אומר האברבנאל:

"ואומר בתשובת הספק הראשון, שהספרים האלה ארבעתם יהושע, שופטים, שמואל ומלכים, היה ראוי שימנו מכלל ספרי הנביאים...ואין כן ספר דברי הימים". הוא מסביר לפני כן שספרי הנביאים הם בצורתם נבואיים משלוש בחינות: "האחת מפאת האומר שהיה נביא...השנית מאשר בא הציווי האלוקי לנביא שיכתוב כל ספר מהם...השלישית היא במה שהאל ית' בשפע נבואתו הודיע לנביאים דברים רבים שלא היו נודעים בישראל..." ובאשר לדברי הימים, הרי ששלושת התנאים אינם מתקיימים - עזרא ונחמיה "מדברים ברוח הקודש ולא נביאים", "לא בא אליהם ציווי אלוקי לחברו" ואולי המשמעותי מכולם - "לא קיבלו בנבואה העניינים אשר כתבו בו".

דברי האברבנאל, המבחינים בין נבואה ורוח הקודש, יסודם במו"נ לרמב"ם - כפי שמציין האברבנאל עצמו. הרמב"ם בדעה שיש מעלות בנבואה³, שתי

1. ולזהותו של פירוש רש"י על דה"י, עיין ביד מלאכי, כללי רש"י ותוס', כלל ז'.

2. בעיקר בהקדמתו הכוללת לנביאים ראשונים וכן בהקדמה לספר שמואל.

3. מו"נ, ח"ב פמ"ה. מעניין שהוא מדרג דוקא עפ"י הדמיון וטוען שככל שהדמיון

המעלות הראשונות הן רוח ה' ורוח הקודש והוא מסביר שספרי הכתובים בתנ"ך, "מרוח הקודש נתחברו". בתחילת הפרק הרמב"ם קובע מפורשות שהם לא נבואה: "לא כל מי שהוא במעלה מהן הוא נביא, אלא המעלה הראשונה והשניה הן דרגות לנבואה ואינו נמנה מי שהגיע לדרגה מהן נביא מכלל הנביאים אשר קדם הדיבור בהם". אם משתמשים לגביהם במינוח נביא ה"ז רק "על דרך ההכללה". האברבנאל, בהסתמכו על הרמב"ם, קובע שיש הבדל מהותי בין נבואה ורוח"ק וממילא, בין מלכים ודה"י. לדבר זה השלכות רבות על ספר דברי הימים בכלל⁴ והנה כמה מהן:

א. לנביא יש יכולת להגיע להכרעה באשר לדמויות. ספר מלכים, שנכתב על ידי ירמיהו הנביא, מקצר ומציג דמויות חד מימדיות - צדיק או רשע. ספר דה"י מציג את המורכבות שבדמויות ועל רקע זה ההכרעה פחות החלטית, מצב אנושי. (יש מקום להכריע האם ההכרעה הינה בשיטת ה"מאזניים", שהיו יותר מעשים חיוביים משליליים, או שמא זו הכרעה האומרת שגם המעשים השליליים הם בעומקם חיוביים).

ב. נבואה עוסקת רבות בשכר ועונש ופעמים נוצרת התחושה שיש דיון שלם על ספור קטן לכאורה בעיני אנוש. הפרופורציות של נבואה באשר לחשיבות הדברים שונה מהפרופורציות האנושיות. בעיניים נבואיות, יש משקל עצום למעשה דוד ובת שבע ולסיפורי אליהו ואלישע ועוד, בעיניים לא נבואיות זו נקודה "קטנה" בביוגרפיה של אדם זה או אחר.

ג. כאשר דנים בדבר ה', נבואה, הרי שמימד הזמן מאבד משמעות. ספר דה"י מתחיל ברשימה שמית שלא מפרטת כלום, אין איזכור ליציאת מצרים ומתן תורה. מרחק הזמן מהאירועים יוצר בחינת "והיה העקוב למישור" בנבואה הרי ש"אלף שנים בעיניך כיום אתמול" - מרחק הזמן לא מוריד כהוא זה ממרכזיות וחשיבות המקרה והשלכותיו.

ניתן להרחיב ולהכיל את האבחנה הזו על כל ספר דה"י, אף שהאברבנאל לא תמיד עושה זאת.

את ספר דה"י ניתן לחלק ל-3 חלקים עיקריים: מאדם הראשון ועד שאול (דה"י א', פר' א' - י'), ימי דוד ושלמה (דה"י א', פר' י"א - דה"י ב' פר' ט') וימי המלכים (דה"י ב', י' - סוף הספר).

כפי שהראיתי, האבחנה של האברבנאל מסבירה את צורת הכתיבה של ההיסטוריה מאדם ועד שאול. הדבר משפיע גם על שני החלקים האחרים שבספר והם מסבירים הרבה מההבדלים, כולל אלו שמנה כותב המאמר.

הכותב טען שעיקר ספר מלכים הוא עם ישראל והדגש על מלכות ישראל. לדעתי, ניתן להשתמש בתירוץ הרבה יותר "טכני" (כלשון הכותב בתחילת מאמרו): ספר מלכים עניינו המלכים ולא עם ישראל. העיסוק הוא בזמיות המלכים והמחפש את מצב העם יצטרך, לנדוד לנביאים אחרונים ולדברי

חד יותר המדרגה גבוהה יותר ולכאורה צריך היה להיות הפוך, צ"ע.

4. וע"ע בהקדמת האברבנאל לספר שמואל.

הימים. מאחר ושושלת מלכי ישראל גדולה יותר, הרי שהיא בולטת יותר יחסית, ולא ניתן להסיק מזה ש"הדגש נתון למלכות ישראל". בנוסף, טוען הכותב שמרכז ספר דה"י הוא ביהמ"ק והוא מוכיח זאת, בסוף המאמר, מהסיומות השונות של מלכים ודברי הימים. נכון שהפסוק האחרון בדברי הימים מעביר אותנו עשרות שנים קדימה להצהרת כורש, אך, דומה שזה קשור בעיקר בטענת עזרא שזה ביטוי להמשכיות מלכות בית דוד והוכחה כנגד אנשי גלות יהויכין שלא רצו לעלות. העיסוק הרב בבית המקדש בספר דברי הימים, עליו עמד הכותב ובצדק, מבטא את הנקודה המרכזית שעזרא רוצה להדגיש - נצחיות מלכות בית דוד, וכך, גם מתפרש סיום הספר בהצהרת כורש.

סיכום

הקו המנחה שאותו הציב האברבנאל מאפשר הסתכלות כללית על היחס שבין נביאים ראשונים בכלל ודה"י כולו ואם הכותב מחפש "הסתכלות רחבה" הרי שזו רחבה הרבה יותר במובן שהיא כוללת יותר ומכילה בתוכה את דברי הכותב כאחד מפרטיה⁵. יחס כללי זה משנה את המוקד של שני הספרים למוקד אחר מזה שהגדירו הכותב.

הביטוי "כננס העומד על גבי ענק" חוזר ועולה אצל כותבים רבים, בימי הביניים בעיקר⁶. המובן הרגיל הוא שהננס שעומד על כתפי הענק רואה רחוק יותר, אע"פ שהוא ננס. שמעתי ממרן הרשל"צ הרב עובדיה יוסף שליט"א, שיש עוד היבט בדימוי זה - הננס יכול לראות מה שנמצא ממש לרגלי הענק, אותם דברים שהענק החטיא מחמת גובהו⁷. כננס ע"ג ענק, אני מעזו להציע ראייה אחרת וכוללת יותר, על פי האברבנאל, ועדיין דרושה "עבודת ננסים" רבה ופרטנית בהסבר הפרטים - הדברים המונחים לרגלי הענק.

"תן לחכם ויחכם עוד"

5. הניתוח טוב לכל ספר דה"י ולא רק לתקופת המלכים.

6. עיי' למשל בהקדמה לספר "שבלי הלקט"